

№ 249

COLLECTION ARMAND COLIN
(SECTION DE PHILOSOPHIE)

LA PSYCHOLOGIE
DE
L'INTELLIGENCE

PAR

JEAN PIAGET

PROFESSEUR A LA FACULTÉ DES SCIENCES
DE L'UNIVERSITÉ DE GENÈVE

—
TROISIÈME ÉDITION



LIBRAIRIE ARMAND COLIN
103, BOULEVARD SAINT-MICHEL, PARIS

—
1952

Tous droits réservés.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΓΙΑ ΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΓΟΝΕΙΣ

JEAN PIAGET

Καθηγητοῦ τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας τῶν Πανεπιστημίων
Γενεύης καὶ Παρισίων

Η

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ

ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

ΜΕΤ. ΣΠΥΡ. Δ. ΡΑΛΛΗ

Παιδαγωγῶ - Ψυχολόγου
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΑΘΗΝΑ," Α. ΡΑΛΛΗ, ΑΘΗΝΑΙ
ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 6
1958

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Σ.Π.Δ. Ραλλυς

**Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευσις, ἐν ὅλῳ
ἢ ἐν μέρει, ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ μεταφραστοῦ.**

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Κατὰ τὰ Πανεπιστημιακὰ ἔτη 1952 - 53 καὶ 1953 - 54 εἶχα τὴν εὐ-
τυχία ν' ἀκούσω στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης τὸν διεθνoῦς φήμης καθη-
γητὴν τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας κ. Jean Piaget. Ἡ προσωπικότης
τοῦ κ. J. Piaget, γνωστὴ σ' ὅλην τὸν κόσμον ἀπὸ τὰ πολυάριθμα ἔργα, ποῦ ἔχει
γράψει σχετικὰ μετὰ τὴν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, ἄρχισε νὰ γίνεται γνωστὴ καὶ
στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐπιθυμία μου νὰ δώσω τὴν εὐκαιρία στοὺς Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοὺς
καὶ λοιποὺς διακρινόμενους νὰ γνωρίσουν τὶς κατακτήσεις τῆς νέας πειραμα-
τικῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ἐμβαθύνουν περισσότερο στὴν γνωρι-
μὴ τῆς παιδικῆς ψυχῆς, μετ' ὄθνησε ν' ἀναλάβω τὸ βαρὺ, ἀλλὰ καὶ πολύτιμο
ἔργο, νὰ παρουσιάσω, σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ βιβλία, περιλήψεις τῶν ἔργων, ἢ καὶ
αὐτοῦσια τὰ ἔργα τοῦ διασήμου ψυχολόγου.

Ἔτσι παρέδωσα μιὰ περίληψη τοῦ ἔργου « Οἱ ἠθικὲς κρίσεις ποῦ κάνει
τὸ παιδί » (*Le jugement moral chez l'enfant*), ἢ ὁποία δημοσιεύεται στὸ
« Ἐπιστημονικὸν βῆμα τοῦ Διδασκάλου », καὶ μιὰ περίληψη τοῦ ἔργου « Τὸ
λεκτικὸ καὶ ἡ σκέψη στὸ παιδί » (*Le Langage et la pensée chez l'enfant*)
ἢ ὁποία δημοσιεύεται στὸ « Δελτίον Ἐνώσεως Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώ-
δους Ἐκπαιδύσεως Ἑλλάδος ».

Τὸ σημερινὸ ἔργο, τοῦ ὁποίου τὴν μετάφραση ἔχετε ἀνά χεῖρας, εἶναι
τὸ βασικώτερον ἀπὸ τὰ ἔργα του. Στὴν μετάφραση αὐτὴ δόθηκε πολὺ μεγάλη
προσοχὴ, ἀποτελεῖ δὲ πιστὴν ἀπόδοση τοῦ κειμένου.

Λίγα λόγια ὅμως γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο γενικὰ τοῦ μεγάλου μας ψυ-
χολόγου κρίνω πὼς εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ νὰ κατατοπιστῇ ὁ ἀναγνώστης.

Ὁ Jean Piaget γεννήθηκε στὸ Neuchâtel τῆς Ἑλβετίας, στὰ 1896.
Διδάχθηκε τὰ πρῶτα μαθήματα στὴν γενέτειρά του, τελείωσε τὸ Κολλέ-
γιο τοῦ Neuchâtel καὶ ἐσπούδασε Φυσικὲς Ἐπιστῆμες στὸ Πανεπιστήμιον
τῆς πατρίδος του καὶ κατόπι στὸ Παρίσι.

Στὰ 1922, Διδάκτωρ πιά τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, διορίστηκε ὑψη-
γητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης, ἀναλαμβάνοντας συγχρόνως τὴν ἐπο-
πτεία τῶν ψυχολογικῶν ἐργασιῶν στὸ τότε Ἰνστιτοῦτον J. J. Rousseau.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ παρουσιάζει τὸ πρῶτον βαρυσήμαντον ἔργο του « Τὸ λε-
κτικὸ καὶ ἡ σκέψη στὸ παιδί ». Τὸ ἔργο αὐτὸ χαιρετίστηκε ἀπὸ τὸν Ed. Clapar-
ède, στὸν πρόλογον ποῦ ἔγραψε γι' αὐτό, σὰν ἕνας σταθμὸς στὴν ὅλην ἐξέλιξιν
τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, καὶ σὰν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς νέας ἀντιλήψεως γιὰ τὴν
ἐξέλιξιν τῆς παιδικῆς ψυχῆς.

Σε παλαιότερα χρόνια άλλοι διάσημοι ψυχολόγοι εργάστηκαν για ν' αναλύσουν και νά εξηγήσουν τόν τρόπον τῆς ἐξελίξεως και τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παιδιοῦ, οἱ βάσεις ὅμως, ἐπάνω στίς ὁποῖες στηρίχθηκε ὁ καθηγητής *Jean Piaget*, ἡ βιολογική καί ἡ κοινωνική, ἐροίφαν ἀπλετο φῶς καί ἐξεκαθίσταν πολλά σκοτεινά σημεῖα, γιά τὰ ὁποῖα ἡ λεγομένη Ψυχολογία τῶν στοιχείων μᾶς ἔδινε λανθασμένες πληροφορίες.

Ἀπό τὰ 1922 καί μέχρι σήμερα ἔχει γράψει ἕνα πλήθος βιβλία, ἀναφερόμενα στήν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ. Οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων μαρτυροῦν τήν μεγαλοφροσύνην τοῦ διασημοῦ ψυχολόγου. Ἴδου μερικοί: «Ἡ παράσταση τοῦ κόσμου στό παιδί», «Ἡ φυσική αἰτιότης στό παιδί», «Οἱ ἠθικές κρίσεις ποῦ κάνει τό παιδί», «Ἡ κρίση καί ὁ συλλογισμός στό παιδί», «Ἡ γέννηση τῆς νοημοσύνης στό παιδί», «Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ πραγματικοῦ στό παιδί», «Ἡ γένεση τοῦ ἀριθμοῦ στό παιδί», «Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ποσοτήτων στό παιδί», «Ἡ μόρφωση τοῦ συμβόλου στό παιδί», «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου στό παιδί», «Οἱ ἐννοιαί τῆς κινήσεως καί τῆς ταχύτητος στό παιδί», «Ἡ ἀδόμητη γεωμετρία στό παιδί», «Ἡ ἐννοια τοῦ χώρου στό παιδί», «Ἡ ἐννοια τοῦ τυχαίου στό παιδί», «Ἡ ψυχολογία τῆς Νοημοσύνης», κλπ. κλπ.

Σχεδόν ὅλα τὰ ἔργα του, ἐκτός τοῦ τελευταίου καί ἄλλων τριῶν - τεσσάρων, εἶναι γραμμένα μέ τήν συνεργασία τῶν κατὰ καιροῦς βοηθῶν του.

Ὁ καθηγητής *Jean Piaget* δέν εἶναι ἀνθρώπος μονοκόμματος. Δέχεται τίς παρατηρήσεις τῶν βοηθῶν καί συνεργατῶν του, καί συζητεῖ τίς ἀντιλήψεις του μέ τοὺς φοιτητῆς σέ δημόσιες ὁμιλίες καί σέ τακτὴν ὥρα μέσα στίς αἰθουσες τῶν Πανεπιστημίων Γενεύης καί Παρισίων, ὅπου διδάσκει Πειραματικὴ Ψυχολογία.

Ἡ δραστηριότης του δέν περιορίζεται μόνο στόν τομέα τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ καί στὰ καθήκοντά του ὡς καθηγητοῦ εἰς τὰ δύο παραπάνω Πανεπιστήμια. Εἶναι συγχρόνως Διευθυντής τοῦ Διεθνοῦς Γραφείου Ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖο στεγάζεται στό ἴδιο οἶκῆμα μέ τὸ Ἰνστιτούτο τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης, τοῦ ὁποίου Ἰνστιτούτου εἶναι ἐπίσης συν - Διευθυντής μαζί μέ τὸν Παιδαγωγὸν κ. *Robert Dottrens*, μέχρι δὲ τοῦ 1953 κατεῖχε καί τὴν ἔδρα τῆς Κοινωνιολογίας στό Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης.

Πότε βρίσκεται στή Γενεύη καί πότε στό Παρίσι. Πότε στήν Ἀμερική, γιά σειρά διαλέξεων, καί πότε στίς ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἀθήνα εἶχε τὴν τιμὴ νά τὸν ἀκούσῃ σέ δύο διαλέξεις του ποῦ ἔδωσε τὸν Μάρτιο τοῦ 1956 στό «Ἀθηναίον». Δέν γίνεται ψυχολογικὸ συνέδριον, ποῦ νά μὴν εἶναι παρὼν γιά ν' ἀναπτύξῃ τίς γνώμες του καί τὰ συμπεράσματα τῶν πειραματισμῶν του. Φαινόμενον ἐνεργητικότητος καί πνευματικῆς διααγωγείας, καταπλήσσει τοὺς ἀκροατάς του.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι ἐπιστημονικοὶ τομεῖς δὲν ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τοῦ βαθύ ἐρευνητικοῦ τοῦ πνεῦμα. Ἡ Λογική, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀγαπημένους τοῦ τομεῖς ἐργασίας, καὶ τὸ τελευταῖο τρίτομὸ ἔργο του « Ἡ Γενετική Ἐπιστημολογία » ἀποτελεῖ τὸ κερύφαλο τῆς σοφίας του.

Θεωροῦμε τὸν ἑαυτό μας ἐπιτυχῶς πρὸς μᾶς παρουσιάστηκε ἡ εὐκαιρία νὰ γνωρίσωμε ἀπὸ κοντὰ τὸν διάσημο ψυχολόγο καὶ ν' ἀκούσωμε ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ τὸ στόμα τῶν συνεργατῶν του, ἰδιαίτερος τῆς πιστῆς συνεργατίδος του καθηγητρίδος Δεσποινίδος Bärbel Inhelder, τὰ τόσο πολύτιμα, γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ ἔργο τῶν δασκάλων, συμπεράσματα τῶν ψυχολογικῶν τους ἐρευνῶν καὶ κατακτῆσεων.

Χάθη στίς ψυχολογικὰς ἐρευνὰς καὶ κατακτῆσεις τῆς Γενετικῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς τῆς Γενεθῆς, τὸ ἔργο τοῦ παιδαγωγοῦ γίνεται ἐνκόλωτο, καὶ παίρνει τὴν ἀναγκαίαν καὶ συγχρόνως ὀρθὴ ψυχολογικὴ βάση, γίνεται, δηλαδὴ, ἔργο ἐπιστημονικό.

Πιστεύομε ὅτι σύντομα θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ δώσωμε, σὲ ἰδιαίτερο βιβλίον, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς Γενετικῆς Ψυχολογίας στὴν Παιδαγωγικὴ καὶ τὴν Διδακτικὴ τοῦ « Σχολείου τῆς Δημιουργικῆς Δραστηριότητος », ὅπως ἐννοοῦμε ἐμεῖς τὸ σχολεῖο τῆς σήμερον καὶ τῆς αὔριον.

Σὰν κατακλιδα τοῦ συντόμου αὐτοῦ προλόγου, ἃς δεχθῇ ὁ Μεγάλος μου Δάσκαλος κ. Jean Piaget τὴν ἐκφραση τῆς βαθειᾶς μου ἐγνωμοσύνης, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ καθηγηταὶ τοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς καὶ τῶν λοιπῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεθῆς κ.κ. Robert Dottrens, Bärbel Inhelder, André Rey, Samuel Roller, Piedro Rossello, Edmond Rochedieu, Henri Reverdin, Samuel Baud-Bouy, Roger Girod, René Schaerer, Jacques Dubosson, Germaine Duparc, Charles Werner, Loo-
sli - Usteri καὶ Harry Feldmann, γιὰ τὴν στοργὴν μὲ τὴν ὁποία μὲ περιέβαλαν στὰ δύο χρόνια πρὸς ἡμῶν μαθητῆς των.

Πειραιεὺς 17 Ἀπριλίου 1958

ΣΠΥΡ. Α. ΡΑΛΛΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Α' ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ένα βιβλίο περί «Ψυχολογίας της νοημοσύνης» θα μπορούσε να καλύψει τη μισή περιοχή της ψυχολογίας. Οι σελίδες που ακολουθούν περιορίζονται στο να σκιαγραφήσουν μιαν άποψη, την άποψη της κατάστασης των «αντιστρεψίμων και εσωτερικευομένων πράξεων της σκέψεως» και να την τοποθετήσουν όσο το δυνατόν αντικειμενικότερα μέσα στο σύνολο των άποψεων, που έχουν κατά καιρούς υποστηριχθῆ. Σκοπός του βιβλίου είναι να περιγράψωμε τον ρόλο της νοημοσύνης έναντι των προσαρμοστικῶν λειτουργιῶν γενικά (Κεφ. I), κατόπι ν' αποδείξωμε, εἰς διὰ τῆς ἐξετάσεως «τῆς νοημοσύνης τῆς σκέψεως», ὅτι ἡ πράξις νοημοσύνης συνίσταται κυρίως στὸ νὰ «συγκροτῆ σὲ σύνολα» τίς ἀντιστρέψιμες καὶ εσωτερικευόμενες πράξεις τῆς σκέψεως κατὰ μερικές καθωρισμένες δομές (κεφ. II). Ἐννοούμενη ὡς μορφή ἰσορροπίας, πρὸς τὴν ὅποιαν τείνουν ὅλες οἱ γνωστικὲς λειτουργίες, ἡ νοημοσύνη ἐγείρει τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεών της με τὴν ἀντίληψη (κεφ. III), με τὸν ἔθισμόν (κεφ. IV), καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀναπτύξεώς της (κεφ. V) καὶ τῆς κοινωνικοποιήσεώς της (Κεφ. VI).

Παρ' ὅλη τὴν ἀφθονία καὶ τὴν ἀξία γνωστῶν ἐργασιῶν, ἡ ψυχολογικὴ θεωρία τῶν διανοητικῶν μηχανισμῶν δὲν εὑρίσκεται παρὰ μόνον στὰ πρῶτα τῆς βήματα καὶ μόλις. τῶρα ἀρχίσαμε νὰ διαβλέπωμε τὸ εἶδος ἀκριβοῦς διατυπώσεως ποὺ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιδεχθῆ. Αὐτὸ ποὺ ζήτησα νὰ ἐκφράσω σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο εἶναι ἀκριβῶς τούτη ἡ συναίσθησις τῆς ἐν ἐξελίξει ἐρεῦνης μου.

Αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι περιέχει τὸ οὐσιώδες τῶν μαθημάτων ποὺ εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ δώσω στὰ 1942, στὸ Collège de France, σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ οἱ καθηγηταὶ τῶν Πανεπιστημίων ἔδοκιμαζαν τὴν ἀνάγκη νὰ δείξουν τὴν ἀλληλεγγύη τους ἑναντι τῆς βίας, καὶ τὴ σταθερὴ τους πίστις στὶς διαρκεῖς ἀξίες. Σαναγράφοντας αὐτές τίς σελίδες, μοῦ εἶναι δύσκολο νὰ ξεχάσω τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου μου, καθὼς ἐπίσης καὶ τίς ἐπαφές, ποὺ εἶχα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, με τὸν δάσκαλό μου P. Janet καὶ με τοὺς φίλους μου H. Pierson, H. Wallon, P. Guillaume, G. Bachelard, P. Mason - Oursel, M. Mauss καὶ πολλοὺς ἄλλους, χωρὶς νὰ ξεχνῶ καὶ τὸν ἀγαπητό μου I. Meyerson, ὁ ὁποῖος ἀνθίστατο ἄλλοῦ.

JEAN PIAGET

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ ἔγινε σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὑπῆρξε, γενικά, ἐννοϊκὴ, πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ τὸ ξανατυπώσωμε χωρὶς ἀλλαγές. Ἐν τούτοις, ἀπηύθυναν συχνὰ κάποια κριτικὴ στὴν ἔννοιά μας περί νοημοσύνης: ὅτι δηλαδή δὲν ἀνάγομε τὴ νοημοσύνη οὔτε στὸ νευρικό σύστημα, οὔτε στὴν ὠρίμανσή της κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου. Πιστεύομε ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἀπλὴ παρεξήγησις. Τόσον ἡ ἔννοια περί «ἀφομοιώσεως» ὅσον καὶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τοὺς ρυθμοὺς στὶς ρυθμίσεις, καὶ ἀπὸ τίς ρυθμίσεις στὶς ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως, ἐπικαλοῦνται μιὰ νευρολογικὴ καὶ συγχρόνως ψυχολογικὴ (καὶ λογικὴ) ἐρμηνεία. Αὐτὲς οἱ δύο ἐρμηνείες, λοιπόν, μακρυνὰ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀντιφατικὲς, δὲν μπορούσιν παρὰ νὰ συμφωνοῦν μεταξύ τους. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ οὐσιώδους σημείου θὰ δώσωμε σ' ἄλλο βιβλίο τὴν ἐξήγησις, ἀλλὰ ποτὲ δὲν αἰσθανθήκαμε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ συζητήσωμε, προτοῦ νὰ τερματίσωμε τίς λεπτομερεῖς ψυχογενετικὲς ἐρευνές μας, τῶν ὁποίων τοῦτο τὸ βιβλιαράκι παρουσιάζει, ἀκριβῶς, τὴ σύνθεσις.

J. P.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

1. Νοημοσύνη και βιολογική προσαρμογή.

Κάθε ψυχολογική εξήγηση καταλήγει ἄργά ἢ γρήγορα, στο να στηρίζεται στη βιολογία, ἢ στη λογική (ἢ στην κοινωνιολογία, ἀλλὰ καὶ τούτη καταλήγει ἐπίσης στην ἴδια ἐναλλαγή). Γιὰ τοὺς μὲν, τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν καθίστανται κατανοητὰ παρὰ μόνον συνδεδεμένα μετὸν ὄργανισμό. Αὐτὸς ὁ τρόπος σκέψεως ἐπιβάλλεται, πράγματι, κατὰ τὴ μελέτη τῶν στοιχειωδῶν λειτουργιῶν (ἀντιλήψεως, κινητικότητος, κλπ.) ἀπὸ τις ὁποῖες ἐξαρτᾶται ἡ νοημοσύνη στὰ πρῶτα τῆς βήματα. Ἄλλὰ δὲν βλέπομε καθόλου τὴ νευρολογία νὰ μᾶς ἐξηγῇ ποτέ γιατί 2 καὶ 2 κάνουν 4, οὔτε γιατί οἱ νόμοι τῆς παραγωγῆς ἐπιβάλλονται ἀναγκαστικῶς στο πνεῦμα. Ἐξ οὗ ἡ δευτέρα τάση, ἡ ὁποία συνίσταται στο να θεωρῇ ὡς ἀναλλοιώτες τις λογικὲς καὶ μαθηματικὲς σχέσεις καὶ νὰ προσδίδῃ στὴν ἀνάλυσή τους, τὴν ἀνάλυση τῶν ἀνωτέρων διανοητικῶν λειτουργιῶν. Μόνον, ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι νὰ γνωρίζωμε ἂν ἡ λογική, ἡ ὁποία νοεῖται ὡς νὰ ξεγλυστράῃ ἀπὸ τις πρὸς ἐξήγηση προσπάθειες τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, μπορῇ νόμιμα μετὸ τὴ σειρά τῆς νὰ ἐξηγήσῃ ὅ,τι συμβαίνει στὴν ψυχολογικὴν ἐμπειρία ὡς τέτοια. Ἡ τυπικὴ λογική, ἡ λογιστικὴ, ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν ἀξιοματικὴ τῶν καταστάσεων ἰσορροπίας τῆς σκέψεως, καὶ ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἀξιοματικὴ, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ψυχολογία τῆς σκέψεως. Ὅταν ἔτσι κατανεμηθοῦν τὰ καθήκοντα κάθε μιᾶς, ἡ ψυχολογία τῆς νοημοσύνης ὀφείλει ἀσφαλῶς νὰ ἐξακολουθῇ νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψη τις λογιστικὲς ἀνακαλύψεις, ἀλλ' οἱ λογιστικὲς ἀνακαλύψεις δὲν θὰ καταλήξουν ποτέ στο να ὑπαγορεύσουν στὸν

ψυχολόγο τις ιδικές τους λύσεις : θα περιορισθούν στο να τοῦ θέτου προβλήματα.

Ἀπ' αὐτή, λοιπόν, τῇ διπλῇ, τὴν βιολογικῇ καὶ τῇ λογικῇ, φύσει τῆς νοημοσύνης πρέπει νὰ ξεκινήσωμε. Τὰ δύο κεφάλαια ποῦ ἀκολουθοῦν ἔχουν γιὰ σκοπὸ νὰ καθορίσουν τὰ ὅρια αὐτῶν τῶν προκαταρκτικῶν ζητημάτων καὶ προπαντὸς ν' ἀναζητήσουν νὰ ἀναγάγουν στὴν μεγαλύτερη δυνατὴν ἐνότητα, μέσα στὴ σημερινὴ κατάστασι τῶν γνώσεων, αὐτὲς τὲς δύο θεμελιώδεις, ἀλλὰ φαινομενικὰ ἀναλλοίωτες, ἀπόψεις τῆς ζωῆς τῆς σκέψεως.

2. Τοποθέτησι τῆς νοημοσύνης μέσα στὴν πνευματικὴν ὁργάνωσι.

Κάθε διαγωγῇ, εἴτε πρόκειται γιὰ πράξι ἐκδηλουμένη ἐξωτερικά, ἢ ἐσωτερικευομένη στὴ σκέψι, παρουσιάζεται σὰν προσαρμογῇ, ἢ καλύτερα, σὰν ἀναπροσαρμογῇ. Τὸ ἄτομο δρά μόνον ὅταν δοκιμάζει κάποιαν ἀνάγκη, δηλαδὴ ὅταν ἡ ἰσορροπία μεταξὺ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ὄργανισμοῦ ἔχη, πρὸς σφιγμὴν, διακοπῇ, καὶ ἡ δράσι τείνη νὰ ἐπαναποκαταστήσῃ τὴν ἰσορροπία, δηλαδὴ νὰ ἐπαναπροσαρμόσῃ, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, τὸν ὄργανισμό (*Claparède*). Συνεπῶς, ἡ « διαγωγῇ » εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωσι ἀνταλλαγῆς μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἀντίθετα πρὸς τὲς φυσιολογικὰς ἀνταλλαγὰς, οἱ ὁποῖες εἶναι ὕλικες καὶ προϋποθέτουν ἐσωτερικὴ μεταμόρφωσι τῶν ἐπὶ παρουσίᾳ σωμάτων, οἱ « διαγωγὰς » ποῦ μελετῶνται ἀπὸ τὴν ψυχολογία εἶναι λειτουργικὰ καὶ πραγματοποιοῦνται σὲ ἀποστάσεις ὄλο καὶ πιδὸ μεγάλες μέσα στὸν χῶρο (ἀντίληψι, κλπ.) καὶ μέσα στὸ χρόνον (μνήμη, κλπ.). Ὅπως ἐπίσης καὶ κατὰ πορεῖες ὄλο καὶ πιδὸ σύνθετες (ἐπιστροφές, στροφές, κλπ.). Ὅταν ἔτσι τὴν ἐννοοῦμε, δηλαδὴ μὲ ὄρους λειτουργικῶν ἀνταλλαγῶν, ἡ διαγωγῇ προϋποθέτει δύο οὐσιώδεις καὶ στενά ἀλληλεξαρτώμενες ἀπόψεις : μιὰν ἄποψι συναισθηματικὴ καὶ μιὰν ἄποψι γνωστικὴ.

Μεγάλες συζητήσεις ἔχουν γίνει γιὰ τὲς σχέσεις μεταξὺ τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῆς γνώσεως. Κατὰ τὸν P. Janet πρέπει νὰ διακρίνωμε τὴν « πρωτογενῇ δράσι » ἢ σχέσηι μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου (νοημοσύνη κλπ.) καὶ τὴν « δευτερογενῇ δράσι », ἢ ἀντίδρασι τοῦ ὑποκειμένου στὴν ἴδια του τῇ δράσι : αὐτὴ ἡ ἀντίδρασι, ἢ ὁποία συνιστᾷ τὰ στοιχειώδη συναισθήματα, συνίσταται σὲ ρυθμίσεις τῆς πρωτογενοῦς δράσεως καὶ ἐξασφαλίζει τὴν κατανάλωσι τῶν διαθέσιμων ἐσωτερικῶν ἐνεργειῶν. Ἀλλὰ, δίπλα σ' αὐτὲς τὲς ρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες, πράγματι, προσδιορίζουν τὴν ἐσωτερικὴ ἐνεργητικὴ, ἢ τὴν ἐσωτερικὴ οἰκονομία τῆς διαγωγῆς, νομίζομε ὅτι πρέπει νὰ φυλάξωμε μιὰ θέσι στὲς ρυθμίσεις, ποῦ ρυθμίζουν τὴν σκοπιμότητα τῆς διαγωγῆς, ἢ τὲς ἀξίες τῆς, καὶ τέτοιες ἀξίες χαρακτηρίζουν μιὰν ἐνεργητικὴν, ἢ οἰκονομικὴν ἀνταλλαγὴ μὲ τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον. Κατὰ τὸν Cla-

parède, τὰ συναισθήματα καθορίζουν κάποιο σκοπό στη διαγωγή, ἐνῶ ἡ νοημοσύνη περιορίζεται νὰ προμηθεύσῃ τὰ μέσα, τὴν « τεχνική »). Ἄλλ' ὑφίσταται κάποια κατανόηση τῶν σκοπῶν ὅπως καὶ τῶν μέσων, καὶ αὐτὴ τροποποιεῖ ἀδιάκοπα τὴν σκοπιμότητα τῆς πράξεως. Ἐφ' ὅσον τὸ συναισθηματικὸν κατευθύνῃ τὴν διαγωγή, ἀποδίδοντας κάποιαν ἀξία στοὺς σκοπούς της, πρέπει νὰ περιορισθοῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ συναισθηματικὸν προμηθεύει τὶς ἀπαραίτητες ἐνέργειες στὴ δράση, ἐνῶ ἡ γνώση τῆς ἐπιβάλλει μιὰ δομὴ. Ἐξ οὗ ἡ λύση ποὺ προτείνεται ἀπὸ τὴν λεγόμενη Ψυχολογία τῆς Μορφῆς : ἡ διαγωγή προϋποθέτει ἓνα « καθολικὸν πεδίον », τὸ ὁποῖο περικλείνει τὸ ὑποκείμενον μαζί με τ' ἀντικείμενα, καὶ ἡ δυναμικὴ αὐτοῦ τοῦ πεδίου συνιστᾷ τὰ συναισθήματα (Lewin), ἐνῶ ἡ δομὴ τῆς ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις, τὴν κινητικότητα καὶ τὴν νοημοσύνη. Ἐμεῖς θὰ υἱοθετήσωμε μιὰν ἀνάλογη διατύπωση, ἐκτὸς τοῦ ὅτι πρέπει νὰ καθορίσωμε ὅτι οὔτε τὰ συναισθήματα, οὔτε οἱ γνωστικὲς μορφὲς ἐξαρτῶνται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ παρὸν « πεδίον », ἀλλ' ἐπίσης ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν προηγουμένη ἱστορία τοῦ ἐνεργοῦντος ὑποκειμένου. Θὰ ποῦμε, λοιπόν, ἀπλῶς, ὅτι κάθε διαγωγή προϋποθέτει μιὰν ἀποψη, ἐνεργητικὴ, ἢ συναισθηματικὴ καὶ μιὰν ἀποψη, δομητικὴ ἢ γνωστικὴ, πρᾶγμα ποὺ συνδυάζει τὶς διαφορὰς προηγούμενες ἀπόψεις.

Ὅλα τὰ συναισθήματα συνίστανται, ἐν τέλει, εἴτε σὲ ρυθμίσεις τῶν ἐσωτερικῶν ἐνεργειῶν (« θεμελιώδη συναισθήματα » τοῦ P. Janet, « ἐνδιαφέρον » τοῦ Claparède, κλπ.), εἴτε σὲ ρυθμίματα τῶν ἀνταλλαγῶν ἐνεργείας μετὰ τὸν ἔξω κόσμον (κάθε εἶδος, πραγματικὲς ἢ πλασματικὲς, « ἀξίες », ἀπὸ τὶς « ἐπιθυμητικότητες » ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ « καθολικὸν πεδίον » τοῦ K. Lewin, καὶ τὶς « ἔλξεις » τοῦ E. S. Russel, ὡς τὶς διατομικὲς ἢ κοινωνικὲς ἀξίες). Ἡ βούλησις πρέπει νὰ ἐνοηθῇ ὡς παιχνίδι τῶν συναισθηματικῶν — καὶ συνεπῶς ἐνεργητικῶν — πράξεων, τὸ ὁποῖον ἄγει σὲ τὶς ἀνώτερες ἀξίες καὶ τὶς καθιστᾷ ἐπιδεικτικὴς ἀντιστρεπτικότητος καὶ διατηρήσεως (ἠθικὰ συναισθήματα, κλπ.), ἐν παραλληλισμῷ πρὸς τὸ σύστημα τῶν λογικῶν ἀντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως ἐν σχέσει πρὸς τὶς ἐννοίας.

Ἄλλ' ἂν κάθε διαγωγή, χωρὶς ἐξαίρεση, συνεπάγεται μιὰν ἐνεργητικὴν ἢ μιὰν « οἰκονομίαν », ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν συναισθηματικὴν τῆς ἀποψῆς, οἱ ἀνταλλαγὲς ποὺ αὐτὴ προκαλεῖ μετὰ τὸ περιβάλλον, ἐπιδέχονται, ἐξ ἴσου, μιὰ μορφή, ἢ μιὰ δομὴ, ἡ ὁποία καθορίζει τὰ διάφορα δυνατὰ κυκλώματα, ποὺ μποροῦν νὰ ἐγκατασταθοῦν μετὰ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν δομὴν τῆς διαγωγῆς συνίσταται ἡ γνωστικὴ τῆς ἀποψῆς. Μιὰ ἀντιλήψις, μιὰ αἰσθητικὴ - κινητικὴ ἐκμάθησις (ἐθισμός, κλπ.), μιὰ πράξις κατανόησεως, ἓνας συλλογισμὸς κλπ., ὅλα ξανάρχονται νὰ δομηθοῦν, κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο, τὶς σχέσεις μετὰ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ. Κι ἐδῶ εἶναι ἀκριβῶς ποὺ αὐτὰ παρουσιάζουν κάποια

συγγένεια μεταξύ τους, ή όποία τ' αντιθέτεο πρὸς τὰ συναισθηματικά φαινόμενα. Θα ξαναμιλήσωμε για τίς γνωστικές λειτουργίες, με τήν πλατιά σημασία (συμπεριλαμβανομένων και τῶν αἰσθητικο - κινητικῶν προσαρμογῶν).

Ἡ συναισθηματική ζωὴ και ἡ γνωστική ζωὴ εἶναι, συνεπῶς, ἀδιαχώριστες, ἀν και διαφορετικές. Εἶναι ἀδιαχώριστες, γιατί κάθε ἀνταλλαγή με τὸ περιβάλλον προϋποθέτει συγχρόνως μιὰ δόμηση και μιὰν ἀξιοποίηση, ἀλλ' ἐξ αἰτίας αὐτοῦ δὲν παραμένουν λιγώτερο διαφορετικές, ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ δύο ἀπόψεις τῆς διαγωγῆς δὲν μποροῦν ν' ἀναχθοῦν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη. Αὐτὸς εἶναι και ὁ λόγος, πού, ἀκόμη και στὰ καθαρὰ μαθηματικά, δὲν θὰ ἤξαιρε κανεὶς νὰ συλλογισθῆ, χωρὶς νὰ δοκιμάσῃ ὠρισμένα συναισθήματα, κι ὅτι ἀντιστρόφως, δὲν ὑφίστανται συναισθηματικές καταστάσεις χωρὶς ἓνα ἐλάχιστον ὄριο κατανοήσεως, ἢ διακρίσεως. Συνεπῶς, μιὰ πράξη νοημοσύνης προϋποθέτει μιὰν ἐνεργητική ρύθμιση ἐσωτερική (ἐνδιαφέρον, προσπάθεια, εὐχέρεια, κλπ.) και ἐξωτερική (ἀξία τῶν ἀναζητουμένων λύσεων και τῶν ἀντικειμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἄγει ἡ ἀναζήτηση), ἀλλ' αὐτὰ τὰ δύο ρυθμίματα εἶναι συναισθηματικά και παραμένουν συγκριτέα πρὸς ὅλες τίς ἄλλες ρυθμίσεις αὐτῆς τῆς τάξεως. Ἀμοιβαῖα, τὰ ἀντιληπτικά, ἢ διανοητικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ξαναβρίσκει κανεὶς μέσα σ' ὅλες τίς συγκινητικές ἐκδηλώσεις, ἐνδιαφέρουν τὴν γνωστική ζωὴ ὅπως κι ὅποιαδήποτε ἄλλην ἀντιληπτική, ἢ νοητική ἀντίδραση. Αὐτὸ πού ἡ κοινὴ ἀ.τίληψη ὀνομάζει « συναισθήματα » και « νοημοσύνη », θεωρώντας τα σὰν δύο « πνευματικές ἰκανότητες » ἀντιτιθέμενες ἢ μιὰ πρὸς τὴν ἄλλη, εἶναι ἀπλῶς οἱ διαγωγές οἱ σχετικές πρὸς τὰ πρόσωπα και αὐτὲς οἱ ὁποῖες ἄγουν ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, ἢ τῶν πραγμάτων : ἀλλὰ σὲ καθεμιὰ ἀπ' αὐτὲς τίς διαγωγές ἐπεμβαίνουν οἱ ἴδιες συναισθηματικές και γνωστικές ἀπόψεις τῆς δράσεως, ἀπόψεις πάντοτε ἐνωμένες πραγματικά και συνεπῶς μὴ χαρακτηρίζουσες καθόλου ἀνεξάρτητες πνευματικές ἰκανότητες.

Ἐπὶ πλέον, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ νοημοσύνη δὲν ἀποτελεῖ μιὰν ἀπομονώσιμη και ἀσυνεχῆ κατηγορία γνωστικῶν λειτουργιῶν. Ἡ νοημοσύνη δὲν εἶναι, στὴν κυριολεξία, μιὰ δόμηση μεταξύ τῶν ἄλλων δομήσεων : ἡ νοημοσύνη εἶναι ἡ μορφὴ ἰσορροπίας, πρὸς τὴν ὁποῖα τείνουν ὅλες οἱ δομές, τῶν ὁποίων ἡ μόρφωση πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀντιλήψεως, τοῦ ἔθισμοῦ και τῶν στοιχειωδῶν αἰσθητικο - κινητικῶν μηχανισμῶν. Πρέπει νὰ κατανοήσωμε, καλά ὅτι, ἀν ἡ νοημοσύνη δὲν εἶναι μιὰ πνευματικὴ δύναμη, αὐτὴ ἡ ἄρνηση ἐπισύρει ἓνα ριζικὸ λειτουργικὸ συνεχόμειο μεταξύ τῶν ἀνωτέρων μορφῶν σκέψεως και τοῦ συνόλου τῶν κατωτέρων τύπων γνωστικῆς, ἢ κινητικῆς προσαρμογῆς : συνεπῶς, ἡ νοημοσύνη δὲν θὰ ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ μορφὴ ἰσορροπίας πρὸς τὴν ὁποῖα τείνουν αὐτοὶ ἐδῶ οἱ τύποι. Τοῦτο δὲν σημαίνει, φυσικά, ὅτι ἓνας συλλογισμὸς συνίσταται σ' ἓνα συντονισμὸ ἀντιληπτικῶν δομῶν, οὔτε ὅτι « ἀντιλαμβάνομαι » θὰ πῆ « συλλογίζομαι

άσυνειδήτως (άν και τόσον ή μία όσο και ή άλλη αύτων των θέσεων έχουν υποστηρικθῆ), γιατί τό λειτουργικό συνεχόμενο δέν αποκλείει καθόλου τήν διαφορετικότητα, ούτε και τήν έτερογένεια των δομών. Κάθε δομή πρέπει νά κατανοῆται σαν μιá ιδιαίτερη μορφή ίσορροπίας, κατά τό μάλλον και ήττον σταθερή στό περιωρισμένο της πεδίο, και ή όποία καθίσταται άσταθής στά σύνορα αύτου του πεδίου. 'Αλλ' αυτές οι δομές, κλιμακούμενες κατά βαθμίδες, πρέπει νά θεωροῦνται ως διαδεχόμενες ή μία τήν άλλη κατά ένα νόμον εξέλιξεως, τέτοιον ώστε κάθε μιá εξασφαλίζει μιá πλατύτερη και σταθερώτερη ίσορροπία στις λειτουργίες, οι όποιες έπενέβαιναν ήδη στους κόλπους τῆς προηγούμενης. Έτσι, ή νοημοσύνη δέν είναι παρά ένας όρος γενολογικός, ό όποϊος δηλοῖ τις ανώτερες μορφές όργανώσεως, ή ίσορροπίας των γνωστικῶν δομήσεων. Αύτός ό τρόπος όμιλίας μās επιβάλλει, κατ' αρχήν, νά επιμείνωμε επί του κεφαλιώδους ρόλου τῆς νοημοσύνης μέσα στη ζωῆ του πνεύματος και αύτου τούτου του όργανισμου : σαν ή πιό εϋλύγιστη και ή πιό διαρκῆς δομητική ίσορροπία τῆς διαγωγῆς, ή νοημοσύνη είναι, κατ' οὐσίαν, ένα σύστημα ζωντανῶν και ενεργῶν αντιστρεψίμων πράξεων τῆς σκέψεως. 'Η νοημοσύνη είναι ή πιό ανεπτυγμένη πνευματική προσαρμογή, είναι, δηλαδή, τό απαραίτητο όργανο των ανταλλαγῶν μεταξύ του υποκειμένου και του σύμπαντος, όταν οι περιμετροί τους ξεπερνούν τις άμεσες και στιγμιαίες επαφές, για νά επιτύχουν τις έκτεταμένες και σταθερές σχέσεις. 'Αλλ', άφ' έτέρου, τούτο τό ίδιο λεκτικό μās άπαγορεύει νά όρθοτεήσωμε τῆ νοημοσύνη, ως πρὸς τό σημείον άφετηρίας της : ή νοημοσύνη είναι σημείον άφίξεως και οι πηγές της συγγέονται με τις πηγές τῆς αίσθητικο - κινητικῆς προσαρμογῆς γενικῶς, όπως επίσης και, πέρ' από τούτη τήν προσαρμογή, με τις πηγές αύτῆς τῆς ίδιας τῆς βιολογικῆς προσαρμογῆς.

3. Προσαρμοστική φύση τῆς νοημοσύνης.

"Αν ή νοημοσύνη είναι προσαρμογή, άρμύζει, πρῶτ' άπ' όλα, νά δώσωμε τόν όρισμό τούτης τῆς τελευταίας. Παραμερίζοντας, λοιπόν, τις δυσκολίες του τελολογικού λεκτικού, ή προσαρμογή όφείλει νά χαρακτηρισθῆ ως ίσορροπία μεταξύ των δράσεων του όργανισμου επί του περιβάλλοντος και των αντιστρόφων δράσεων (Σ.Μ. δηλαδή των δράσεων του περιβάλλοντος - φυσικού ή κοινωνικού - επί του όργανισμου). Μπορούμε νά όνομάσωμε « άφομοίωση », παίρνοντας αύτόν τόν όρο με τήν πολύ πλατιά του σημασία, τήν δράση του όργανισμου επί των αντικειμένων που τό περιβάλλουν, έφ' όσον αύτή ή δράση εξαρτάται από προηγούμενες διαγωγές, οι όποιες άγουν στα ίδια, ή άλλα ανάλογα, αντικείμενα. Κάθε σχέση μεταξύ ενός ζωντανου όντος και του περι-

βάλλοντός του, παρουσιάζει τοῦτον τὸν εἰδοποιὸ χαρακτήρα, ὅτι τὸ πρῶτο — τὸ ζωντανὸ ὄν — ἀντὶ νὰ ὑποτάσσεται παθητικὰ στὸ δεῦτερον — στὸ περιβάλλον —, τὸ τροποποιεῖ, ἐπιβάλλοντάς του μιὰν ὀρισμένη ἰδίαν δομὴ. Ἔτσι ἀκριβῶς συμβαίνει ὅταν ὁ ὄργανισμὸς ἀπορροφᾷ, φυσιολογικῶς, οὐσίες καὶ τίς μεταμορφώνει ἐν συναρτήσει πρὸς τὴ δική του. Ψυχολογικῶς, λοιπόν, συμβαίνει τὸ ἴδιο, ἐκτός τοῦ ὅτι οἱ τροποποιήσεις, γιὰ τίς ὁποῖες πρόκειται ἐδῶ, δὲν εἶναι ὑλικές, ἀλλ' ἀπικλειστικῶς λειτουργικές, καὶ καθορίζονται ἀπὸ τὴν κινητικότητα, τὴν ἀντίληψη, ἢ τὸ παιχνίδι τῶν πραγματικῶν ἢ δυνατικῶν δράσεων (ἐννοιακῆς ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως, κλπ.). Συνεπῶς, ἡ πνευματικὴ ἀφομοίωση εἶναι ἡ ἐνσωμάτωση τῶν ἀντικειμένων μέσα στὰ σχήματα τῆς διαγωγῆς, τὰ ὁποῖα σχήματα δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ὁ καμβᾶς τῶν ἐπιδεκτικῶν ἐνεργουῦ ἐπαναλήψεως δράσεων.

Ἀμοιβαίως τώρα, τὸ περιβάλλον δρᾷ ἐπὶ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ μπορεῖ κανεὶς, σύμφωνα μὲ τὴν χρῆση τῶν βιολόγων, νὰ ὀρίσῃ αὐτὴ τὴν ἀντίστροφη δράση μὲ τὸν ὄρο « συμμορφωσμὸς », μὲ τὴ συμφωνία ὅτι τὸ ζωντανὸ ὄν δὲν ὑφίσταται ποτέ, τέτοια ὅπως εἶναι, τὴν ἀντίδραση τῶν σωμάτων, πού τὸ περιβάλλον, ἀλλ' ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίστροφη δράση — ὁ συμμορφισμὸς — τροποποιεῖ ἀπλῶς τὸν ἀφομοιωτικὸ κύκλο, συμμορφώνοντας τὸν στὰ πράγματα. Ψυχολογικῶς, ξαναβρίσκει κανεὶς τὴν ἴδια λειτουργία, μὲ τὴν ἐξῆς σημασία, ὅτι, δηλαδή, ἡ πίεση τῶν πραγμάτων καταλήγει πάντοτε, ὄχι σὲ μιὰ παθητικὴν ὑποταγή, ἀλλὰ σὲ μιὰν ἀπλή τροποποίηση τῆς δράσεως, ἡ ὁποία ἄγει πρὸς τὰ πράγματα. Ἐπειτ' ἀπ' αὐτά, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀρίσῃ τὴν προσαρμογὴ σὰν μιὰν ἰσορροπία μεταξὺ τῆς ἀφομοιώσεως καὶ τοῦ συμμορφισμοῦ, συνεπῶς μιὰν ἰσορροπία τῶν ἀνταλλαγῶν μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων.

Στὴν περίπτωσιν λοιπόν, τῆς ὀργανικῆς προσαρμογῆς, αὐτὲς οἱ ἀνταλλαγές, ὄντας ὑλικές, προϋποθέτουν μιὰν ἀλληλο-διείσδυση μεταξὺ ἐνὸς ὀρισμένου μέρους ζωντανοῦ σώματος καὶ ἐνὸς ὀρισμένου τομέα τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος. Εἶδαμε, ἀντιθέτως, ὅτι ἡ ψυχολογικὴ ζωὴ ἀρχίζει μὲ τίς λειτουργικές ἀνταλλαγές, δηλαδή στὸ σημεῖο πού ἡ ἀφομοίωση δὲν ἀλλοιώνει πιά κατὰ τρόπον φυσικο-χημικὸν τὰ ἀφομοιούμενα ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὰ ἐνσωματώνει ἀπλῶς μέσα στὶς μορφές τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος (καὶ ὅπου ὁ συμμορφισμὸς μόνον τροποποιεῖ αὐτὴ τὴ δραστηριότητα). Καταλαβαίνομε τώρα ὅτι στὴν εὐθεία ἀλληλο-διείσδυση τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ὑπερτίθενται, μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἑμμεθεσ ἀνταλλαγές μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων, πραγματοποιούμενες σὲ ὄλο καὶ πιδ μεγάλες τοπικο-χρονικῆς ἀποστάσεις καὶ κατὰ πορείας ὄλο καὶ πιδ σύνθετες. Ὅλη ἡ ἀνάπτυξη τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος, ἀπὸ τὴν ἀντίληψη καὶ τὸν ἐθισμό, ὡς τὴν παράστασιν καὶ τὴ μνήμη, καθὼς καὶ ὡς τίς ἀντιστρέψιμες πράξεις τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς τυπικῆς σκέψεως, εἶναι

λειτουργία αὐτῆς τῆς βαθμιαίως αὐξανομένης ἀποστάσεως τῶν ἀνταλλαγῶν, συνεπῶς τῆς ἰσορροπίας μεταξύ μιᾶς ἀφομοιώσεως ὅλο καὶ περισσότερο ἀπομακρυνομένων ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ δράση πραγματικότητων κι ἐνὸς συμμορφισμοῦ τῆς δράσεως στὶς πραγματικότητες.

Ἄκριβῶς ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶναι πού ἡ νοημοσύνη, τῆς ὁποίας οἱ ἀντιστρέψιμες λογικὲς πράξεις συνιστοῦν μιὰν ἰσορροπία συγχρόνως κινητὴ καὶ διαρκῆ μεταξύ τοῦ σὺμπαντος καὶ τῆς σκέψεως, ἐπεκτείνει κι ἀποπερατώνει τὸ σύνολο τῶν προσαρμοστικῶν λειτουργιῶν. Ἡ ὀργανικὴ προσαρμογὴ δὲν ἐξασφαλίζει παρὰ μόνον ἄμεση, καὶ συνεπῶς περιορισμένη, ἰσορροπία μεταξύ τοῦ ζωντανοῦ ὄντος καὶ τοῦ παρόντος περιβάλλοντος. Οἱ στοιχειώδεις γνωστικὲς λειτουργίες, ὅπως ἡ ἀντίληψη, ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ μνήμη, τὴν ἐπεκτείνουν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παρουσίας ἐκτάσεως (ἀντιληπτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ ἀπέχοντα ἀντικείμενα) καὶ τῶν προλήψεων, ἢ πλησίον ἀνασυστάσεων. Μόνη ἡ νοημοσύνη, ἱκανὴ γιὰ ὅλες τὶς στροφές κι ὅλες τὶς ἐπιστροφές διὰ τῆς δράσεως καὶ τῆς σκέψεως, τείνει πρὸς τὴν καθολικὴν ἰσορροπία, ἀποβλέποντας στὸ ν' ἀφομοιώσῃ τὸ σύνολο τοῦ πραγματικοῦ καὶ στὸ νὰ συμμορφώσῃ σ' αὐτὸ τὴν δράση, τὴν ὁποία ἡ νοημοσύνη ἀπελευθερίνει ἀπὸ τ' ἀρχικά της « ἐδῶ » καὶ « τῶρα ».

4. Ὁρισμὸς τῆς νοημοσύνης.

Ἄνθέλουμε νὰ δώσωμε τὸν ὄρισμὸ τῆς νοημοσύνης, πρᾶγμα πού, χωρὶς ἀμφιβολία, μᾶς ἐνδιαφέρει, γιὰτὶ πρέπει νὰ καθορίσωμε τὴν περιοχὴ, μὲ τὴν ὁποία θ' ἀσχοληθοῦμε ὑπ' αὐτὸν τὸν ὄρισμὸ, ἀρκεῖ νὰ συμφωνήσωμε ἐπὶ τοῦ βαθμοῦ συνθετότητος τῶν εἰς ἀπόσταση ἀνταλλαγῶν, τὶς ὁποῖες θὰ ταιριάξῃ νὰ ὀνομάσωμε, μετὰ τὴν ἐναρξή τους, « διανοητικὲς ». Ἄλλ' ἐδῶ ἀναφαίνονται οἱ δυσκολίες, ἐπειδὴ ἡ κατώτερη γραμμὴ διαχωρισμοῦ παραμένει αὐθαίρετη. Γιὰ μερικοὺς, σὰν τὸν Claparède καὶ τὸν Stern, ἡ νοημοσύνη εἶναι μιὰ πνευματικὴ προσαρμογὴ στὰ νέα περιστατικά. Ὁ Claparède ἀντιθέτει ἔτσι τὴ νοημοσύνη πρὸς τὸ ἐνστικτο καὶ τὸν ἐθισμὸ, τὰ ὁποῖα εἶναι κληρονομικὰ, ἢ ἐπίκτητες προσαρμογές στὰ περιστατικά, πού ἐπαναλαμβάνονται. Ἄλλ' ὁ Claparède κάνει τὴ νοημοσύνη ν' ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πῶς στοιχειώδους ἐμπειρικοῦ ψηλαφήματος (πηγὴν τῶν ἐσωτερικευομένων ψηλαφημάτων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν μεταγενέστερα τὴν ἔρευναν τῆς ὑποθέσεως). Γιὰ τὸν Bühler, ὁ ὁποῖος χωρίζει ἐπίσης τὶς δομές εἰς τρεῖς τύπους (ἐνστικτο, ἐκγύμναση καὶ νοημοσύνη), τοῦτος ὁ ὄρισμὸς εἶναι παρὰ πολὺ εὐρύς : ἡ νοημοσύνη δὲν ἐμφανίζεται παρὰ μόνον μὲ τὶς πράξεις ἀποτόμου κατανοήσεως (Aha - Erlebnis), ἐνῶ τὸ ψηλάφημα ἀνήκει στὴν ἐκγύμναση. Ὁ Köhler, ἐπίσης, ἐπιφυλάσσει τὸν ὄρο « νοημοσύνη » στὶς πράξεις ἀποτόμου

ανάδομήσεως, και αποκλείει απ' αυτήν τὸ ψηλάφημα. Είναι αναντίρρητον ὅτι τὸ ψηλάφημα ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς μορφώσεως τῶν πιὸ ἀπλῶν ἐθισμῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς συστάσεώς των, εἶναι προσαρμογές στὰ νέα περιστατικά. Ἀπ' ἐτέρου, ἡ ἐρώτηση, ἡ ὑπόθεση και ὁ ἔλεγχος, τῶν ὁποίων ἡ συνένωση χαρακτηρίζει, κατὰ τὸν Claparède, ἐξ ἴσου τὴ νοημοσύνη, εὐρίσκονται ἐν σπέρματι μέσα στὶς ἀνάγκες, στὶς δοκιμές και σφάλματα και στὴν ἐμπειρικὴ κύρωση, γνώρισματα τῶν ὀλιγώτερο ἀνεπτυγμένων αἰσθητικο-κινητικῶν προσαρμογῶν. Κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ τὰ δύο πράγματα τὸ ἓνα : ἢ θὰ συγκατατεθοῦμε γιὰ ἓνα λειτουργικὸν ὄρισμό, με κίνδυνο νὰ συμπεριλάβωμε τὴν ὀλότητα σχεδὸν τῶν γνωστικῶν δομῶν, ἢ θὰ ἐκλέξωμε σὰν κριτήριον μιὰν ἰδιαίτερη δομὴ, ἀλλ' ἡ ἐκλογή παραμένει συμβατικὴ και κινδυνεύει νὰ παραβλέψῃ τὸ πραγματικὸ συνεχόμενο.

Ἐν τούτοις, ἀπομένει δυνατόν νὰ ὀρίσωμε τὴ νοημοσύνη ἀπὸ τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία προσανατολίζεται ἡ ἀνάπτυξή της, χωρὶς νὰ ἐπιμείνωμε στὰ ζητήματα συνόρων, τὰ ὁποῖα καθίστανται ὑπόθεση σταδίων, ἢ διαδοχικῶν μορφῶν ἰσορροπίας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τοποθετηθῇ τότε ταυτοχρόνως στὶς ἀπόψεις τῆς λειτουργικῆς καταστάσεως και τοῦ δομητικοῦ μηχανισμοῦ. Λαβαίνοντας ὑπ' ὄψη τὴν πρώτη ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι ἡ « διαγωγή » εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον « διανοητικὴ » ὅσο οἱ παραβολικὲς γραμμὲς μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου και τῶν ἀντικειμένων τῆς δράσεώς του παύουν νὰ εἶναι ἀπλὲς κι ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ προοδευτικὴ σύνθεση. Ἔτσι, ἡ ἀντίληψη δὲν ἐπιδέχεται παρὰ μόνον ἀπλὲς μεταβάσεις, ἀκόμη κι ὅταν τὸ ἀντιληφθὲν ἀντικείμενον εἶναι πολὺ ἀπομακρυσμένο. Ἐνας ἐθισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ φανῇ πιὸ σύμθετος, ἀλλ' οἱ τοπικο-χρονικὲς ἀρθρώσεις του ἔχουν συγκολληθῇ σ' ἓνα ἐνιαῖον ὄλον, χωρὶς μέρη ἀνεξάρτητα, οὔτε και κεχωρισμένως συνθετέα. Ἀντιθέτως, μιὰ πράξις νοημοσύνης, ὅπως τὸ νὰ ξαναβρῆ κανεὶς ἓνα κρυμμένο ἀντικείμενον, ἢ νὰ βρῆ τὴ σημασία μιᾶς εἰκόνας, προϋποθέτει ἓνα ὀρισμένον ἀριθμὸ μεταβάσεων (μέσα στὸ χῶρον και μέσα στὸν χρόνον), οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατόν ν' ἀπομονωθοῦν και συγχρόνως νὰ συντεθοῦν. Κατὰ συνέπειαν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ δομητικοῦ μηχανισμοῦ, οἱ στοιχειώδεις αἰσθητικο-κινητικὲς προσαρμογὲς εἶναι συγχρόνως μονοκόμματα και μοναδικῆς κατευθύνσεως, ἐνῶ ἡ νοημοσύνη εἰσέρχεται πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀντιστρέψιμης κινητικότητος. Καὶ θὰ δοῦμε ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ἡ ρυσιώδης ἰδιότης τῶν ἀντιστρέψιμων πράξεων τῆς σκέψεως, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τὴν ζωντανὴ λογικὴ στὴν δράση. Ἀλλὰ βλέπει κανεὶς ἀμέσως ὅτι ἡ ἀντιστρεπτικότης δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρ' αὐτὸ τοῦτο τὸ κριτήριον τῆς ἰσορροπίας (ὅπως μᾶς ἔχουν μάθει οἱ φυσικοί). Τὸ νὰ ὀρίσωμε τὴ νοημοσύνη ἀπὸ τὴν προοδευτικὴ ἀντιστρεπτικότητα τῶν κινητῶν δομῶν πού αὐτὴ οἰκοδομεῖ, εἶναι σὰν νὰ ξαναλέμε, μ' ἓνα καινούργιον σχῆμα λόγου, ὅτι ἡ νοημοσύνη ἀπο-

τελεῖ τὴν κατάστασι ἰσορροπίας πρὸς τὴν ὁποία τείνουν ὅλες οἱ αἰσθητικο-κινητικὲς καὶ γνωστικὲς διαδοχικὲς προσαρμογές, ὅπως ἐπίσης καὶ ὅλες οἱ ἀφομοιωτικὲς καὶ συμμορφικὲς ἀνταλλαγές μεταξὺ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

5. Ταξινόμηση τῶν δυνατῶν ἐρμηνειῶν περὶ νοημοσύνης.

Ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως, ἡ νοημοσύνη ἐμφανίζεται ὡς ἡ μία ἀπὸ τὰς δραστηριότητες τοῦ ὄργανισμοῦ, ἐνῶ τ' ἀντικείμενα εἰσὶν ὁποῖα αὐτὴ προσαρμόζεται συνιστοῦν ἕνα ἰδιαίτερον τομέα τοῦ περιβάλλοντος. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον οἱ γνώσεις τὰς ὁποῖες ἐξεργάζεται ἡ νοημοσύνη, πραγματοποιοῦν μιὰ προνομιούχο ἰσορροπία, ὡς ἀπαραίτητο ὄρο τῶν αἰσθητικο-κινητικῶν καὶ παραστατικῶν ἀνταλλαγῶν, κατὰ τὴν ἀτελείωτη ἔκτασι τῶν ἀποστάσεων μέσα στὸν χῶρον καὶ μέσα στὸν χρόνον, ἡ νοημοσύνη γεννᾷ αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς βιολογικῆς γνώσεως. Εἶναι, λοιπόν, φυσικόν, οἱ ψυχολογικὲς θεωρίαι τῆς νοημοσύνης νὰ παρεμβληθοῦν μεταξὺ τῶν βιολογικῶν θεωριῶν τῆς προσαρμογῆς καὶ τῶν θεωριῶν τῆς γνώσεως γενικῶς. Τὸ ὅτι ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν καὶ τῶν ἐπιστημολογικῶν δογμάτων, αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου ἐκπληκτικόν, ἐπειδὴ, ἂν καὶ ἡ ψυχολογία ἔχη ἀπαλλαγῆ ἀπὸ φιλοσοφικὰς κηδεμονίας, παραμένει εὐτυχῶς κάποιος δεσμὸς μεταξὺ τῆς μελέτης τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς μελέτης τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἄλλὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει κάποιος παραλληλισμὸς, καὶ μάλιστα ἄρκετὰ στενός, μεταξὺ τῶν μεγάλων βιολογικῶν δογμάτων περὶ ἐξελικτικῆς παραλλαγῆς (συνεπῶς περὶ προσαρμογῆς) καὶ τῶν αὐστηρῶς περιορισμένων θεωριῶν περὶ νοημοσύνης, ὡς ψυχολογικοῦ γεγονότος, τὸ πρᾶγμα εἶναι περισσότερο ἐνδιαφέρον : συχνὰ οἱ ψυχολόγοι δὲν ἔχουν συνείδησιν τῶν βιολογικῆς ἐμπνεύσεως ρευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμψυχώνουν τὰς ἐρμηνείαις των, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ βιολόγοι υἱοθετοῦν καμμιά φορὰ ἐν ἀγνοίᾳ των μιὰν ἰδιαίτην ψυχολογικὴν θέσιν μεταξὺ ἄλλων δυνατῶν θέσεων (πρβλ. τὸν ρόλον τοῦ ἐθισμού κατὰ τὸν Lamarck, ἢ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς πάλης κατὰ τὸν Darwin)· δοθείσης, ἐπὶ πλέον, τῆς συγγενείας τῶν προβλημάτων, μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀπλή σύγκλισις τῶν λύσεων καὶ τότε ἡ σύγκλισις ἐπιβεβαιώνει τὴν συγγένειαν.

Ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως, οἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἐπιδέχονται ἕξι δυνατὰς ἐρμηνείαις, κατὰ τοὺς ἀκόλουθους συνδυασμοὺς (οἱ ὁποῖοι ἔχουν δώσει ὅλοι τόπον σὲ διαφορετικὰς, εἴτε κλασσικὰς, εἴτε σύγχρονες, λύσεις) : ἡ ἀπορρίπτου τὴν ἰδέαν μιᾶς ἐξελίξεως κυρίως εἰπεῖν (I), ἡ ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξὴν τῆς (II). Ἄφ' ἑτέρου, καὶ εἰς δύο

περιπτώσεις (I και II) αποδίδουν τις προσαρμογές, είτε σε παράγοντες εξωτερικούς προς τὸν ὄργανισμό (1), είτε σε παράγοντες ἐσωτερικούς (2), είτε σε μιὰν ἀλληλεπίδραση μεταξύ τῶν δύο (3). Ἀπὸ προσηλωτικῆς ἀπόψεως (I), μπορεί κανεὶς ν' ἀποδώσῃ τὴν προσαρμογὴν σὲ μιὰ προδιατεταγμένη ἀρμονία μεταξύ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ περιβάλλοντος (I₁) σ' ἓνα προσχηματισμὸν, ἐπιτρέποντα στὸν ὄργανισμό ν' ἀπαντᾷ σὲ κάθε κατάσταση, πραγματώνοντας τις δυναμικὲς δομές του (I₂), ἢ ἐπίσης στὴν « ἀνάδυση » δομῶν τοῦ ὄλου, ποὺ παραμένουν ἀναλλοίωτες στὰ στοιχεῖα τους καὶ ποὺ καθορίζονται ταυτοχρόνως καὶ ἐκ τῶν ἔσω καὶ ἐκ τῶν ἔξω (I₂)¹. Ὡς πρὸς τις ἐξελικτικὲς ἀπόψεις (II), αὐτὲς ἐξηγοῦν παραλλήλως τις προσαρμοστικὲς παραλλαγές, είτε διὰ τῆς πίεσεως τοῦ περιβάλλοντος (λαμαρκισμὸς II₁), είτε διὰ τῶν ἐνδογενῶν μεταβολῶν μὲ μεταγενέστερη ἐκλογὴ (μεταβολισμὸς II₂)², είτε διὰ μιᾶς προοδευτικῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων (II₃).

Εἶναι, λοιπόν, ἐκπληκτικὸ νὰ διαπιστώνη κανεὶς πόσο ξαναβρίσκει τὰ ἴδια μεγάλα ρεύματα κατὰ τὴν ἐρμηνεία αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς σκέψεως, ὡς σχέσεως μεταξύ τοῦ σκεπτομένου ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων. Στὴν προδιατεταγμένη ἀρμονία, ἴδιον τοῦ κρεασιονιστικοῦ βιταλισμοῦ, ἀντιστοιχεῖ ὁ ρεαλισμὸς τῶν θεωριῶν, οἱ ὁποῖες βλέπουν στὸ λογικὸ μιὰν ἐμφυτην τελείωση σὲ μορφές, ἢ σὲ οὐσίες αἰώνιες (I₁). Στὸν προσχηματισμὸν ἀντιστοιχεῖ ἡ θεωρία τοῦ a priori, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τὴν γνώση δι' ἐσωτερικῶν καὶ προηγούμενων τῆς ἐμπειρίας δομῶν (I₂), καὶ στὴν « ἀνάδυση » τῶν μὴ οἰκοδομημένων δομῶν ἀντιστοιχεῖ ἡ σύγχρονη φαινομενολογία, ἡ ὁποία ἀναλύει ἀπλῶς τις

1. Ἡ προδιατεταγμένη ἀρμονία (I₁) εἶναι ἡ συναφὴς πρὸς τὸν κλασσικὸν κρεασιονισμό λύση καὶ ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἐξήγησιν τῆς προσαρμογῆς ποὺ, πράγματι, διαθέτει ὁ βιταλισμὸς ὑπὸ τὴν καθαρὴν του μορφήν. Ὁ προσχηματισμὸς (ἢ πρεφορμισμὸς I₂) συνεδέθη κάποτε μὲ τις βιταλιστικὰς λύσεις, ἀλλὰ μπορεί νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος καὶ συνεχίζεται συχνὰ ὑπὸ μεταβολιστικὰς ἐμφανίσεις στοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἀρνοῦνται στὴν ἐξέλιξιν κάθε οἰκοδομητικὴν ἰδιότητα καὶ θεωροῦν κάθε νέαν ἰδιότητα ὡς τὴν πραγμάτωσιν δυναμικότητων, οἱ ὁποῖες εὕρισκονταν, ὡς ἐκείνη τῆ στιγμῇ, σὲ λανθάνουσα κατάσταση. Ἡ ἀποψὴ τῆς ἀναδύσεως (I₂) ἀντιθέτως, ξανάρχεται νὰ ἐξηγήσῃ τις καινοτομίας ποὺ ξεπροβάλλουν κατὰ τὴν ἱεραρχία τῶν ὄντων, διὰ δομῶν τοῦ ὄλου ποὺ παραμένουν ἀναλλοίωτες στὰ στοιχεῖα τῆς προηγούμενης βαθμίδας. Ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα « ἀναδύεται » μιὰ νέα ὁλότης, ἡ ὁποία εἶναι προσαρμοστικὴ, γιατί συμπεριλαμβάνει σ' ἓνα ἀδιαχώριστον ὅλον τοὺς ἐσωτερικοὺς μηχανισμοὺς καὶ τις σχέσεις των μὲ τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀναδύσεως, ὅν καὶ παραδέχεται τὸ γεγονός τῆς ἐξελίξεως, περιορίζει τὴν ἐξέλιξιν σὲ μιὰ συνεχῆ συνθέσεων, ἀναλλοιώτων ἢ μιὰ πρὸς τὴν ἄλλη, πρᾶγμα ποὺ τὴν κομματιάζει σὲ μιὰ σειρά διαφορετικῶν δημιουργιῶν.

2. Στις μεταβολιστικὰς ἐξηγήσεις τῆς ἐξελίξεως, ἡ μετέπειτα ἐκλογὴ οφείλεται σ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ περιβάλλον. Ἀπὸ τὸν Darwin ἡ μετέπειτα ἐκλογὴ ἀπεδίδετο στὸν ἀνταγωνισμό.

διάφορες μορφές σκέψεως, ἀρνούμενη συγχρόνως νὰ τίς ἀναγάγη γενετικῶς τίς μὲν πρὸς τίς δὲ καὶ νὰ διαχωρίσῃ μέσα σ' αὐτὲς τὴν μερίδα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὴν μερίδα τῶν ἀντικειμένων (I₁). Ἐξ ἑτέρου, οἱ ἐξελικτικὲς ἐρμηνεῖες ξαναβρίσκονται μέσα στὰ ἐπιστημολογικὰ ρεύματα, παραχωρώντας ἓνα μερίδιο στὴν προοδευτικὴ οἰκοδόμησι τῶν λογικῶν : στὸν λαμαρκισμό ἀντιστοιχεῖ ὁ ἐμπειρισμός, ὁ ὁποῖος ἐξηγεῖ τὴν γνώση διὰ τῆς πίεσεως τῶν πραγμάτων (II₁)· στὸν μεταβολισμό ἀντιστοιχοῦν ὁ συμβατισμός καὶ ὁ πραγματισμός, οἱ ὁποῖοι, τὴν τελείωσι τοῦ πνεύματος στὸ πραγματικόν, ἀποδίδουν στὴν ἐλεύθερη δημιουργία ὑποκειμενικῶν ἐνοιῶν ἐκλεγομένων μεταγενεστέρως, σύμφωνα πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπλῆς εὐχερείας (II₂). Ἡ θεωρία τῆς ἀλληλεπιδράσεως, ἐν τέλει, ἐπισύρει κάποιον σχετικισμό ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν γνώση θὰ κάμῃ τὸ προῖον μιᾶς ἀδιαχώριστης συνεργασίας μεταξὺ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς παραγωγῆς (II₃).

Χωρὶς νὰ ἐπιμείνωμε σὲ τοῦτο τὸν παραλληλισμό, ὑπὸ τὴν γενικὴν του μορφή, ἀρμόζει νὰ σημειώσωμε τώρα ὅτι οἱ σύγχρονες καὶ κυρίως ψυχολογικὲς θεωρίαι περὶ νοημοσύνης ἐμπνέονται, πράγματι, ἀπὸ τὰ ἴδια ρεύματα ἰδεῶν, εἴτε κυριαρχεῖ ὁ βιολογικὸς τόνος, εἴτε ἀφήνουν νὰ γίνουσι αἰσθητὲς οἱ φιλοσοφικὲς ἐπιδράσεις ἐν σχέσει μὲ τὴν μελέτη αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς γνώσεως.

Ἐν πρώτοις, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μία οὐσιώδης ἀντίθεση χωρίζει δύο εἶδη ἐρμηνειῶν : τίς ἐρμηνεῖες, πού, ἂν καὶ ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπαρξὴ τῶν γεγονότων ἀναπτύξεως, δὲν μποροῦν νὰ ἐμποδισθοῦν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωροῦν τὴν νοημοσύνη ὡς πρῶτο δεδομένον, κι ἔτσι περιορίζουν τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν σ' ἓνα εἶδος βαθμιαίας λήψεως συνειδήσεως, χωρὶς πραγματικὴν οἰκοδόμησιν, καὶ τίς ἐρμηνεῖες πού προτίθενται νὰ ἐξηγήσουν τὴν νοημοσύνη διὰ τῆς ἀναπτύξεώς της. Ἄς σημειώσωμε, ἐξ ἄλλου, ὅτι οἱ δύο σχολαί συνεργάζονται κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν τῶν πειραματικῶν γεγονότων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀρμόζει νὰ ταξινομήσωμε ἀντικειμενικῶς ὅλες τίς σύγχρονες ἐρμηνεῖες τοῦ ὅλου, ἐφ' ὅσον ἐχρησίμευσαν νὰ φέρουν εἰς φῶς τὴν μία, ἢ τὴν ἄλλη ἀποψὴ τῶν ὑπὸ ἐξήγησιν γεγονότων : ἡ ὀροθετικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν καὶ τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐφαρμογὴν στὴν πείρα κι ὄχι μέσα στίς ὑποθέσεις ἀφετηρίας.

Μεταξὺ τῶν προσηλωτικῶν θεωριῶν ὑπάρχουν, πρῶτα - πρῶτα, οἱ θεωρίαι πού παραμένουν, παρ' ὅλ' αὐτά, πιστὲς στὴν ἰδέαν μιᾶς νοημοσύνης — πνευματικῆς ἰκανότητος, εἶδους εὐθείας γνώσεως τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ τῶν λογικῶν, ἢ μαθηματικῶν ἰδεῶν, διὰ προδιατεταγμένης ἀρμονίας μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς πραγματικότητος (I₁). Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ἐλάχιστοι πραγματικοὶ ψυχολόγοι παραμένουν προσκολλημένοι σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσιν.

Ἄλλὰ τὰ προβλήματα, τὰ ἐγερθέντα ἀπὸ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς μαθηματικῆς σκέψεως σύνολα, προσέφεραν τὴν εὐκαιρία σὲ ὠρισμένους λογιστικούς, ὅπως στὸν B. Russel, νὰ ὀρίσουν μιὰ τέτοια ἀντίληψη περὶ νοημοσύνης, ἀλλ' ἀκόμη καὶ νὰ θελήσουν νὰ τὴν ἐπιβάλλουν σ' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ψυχολογία (πρὸς τὸ ἔργο τοῦ B. Russel, « Analyse de l'Esprit »).

Περὶσσότερο γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπόθεσις (I₂) κατὰ τὴν ἣ ποία ἡ νοημοσύνη καθορίζεται διὰ τῶν ἐσωτερικῶν δομῶν, οἱ ὁποῖες οὔτε, βεβαίως, οἰκοδομοῦνται, ἀλλ' ἀποσαφηνίζονται βαθμιαίως, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναπτύξεως, χάρις σ' ἓνα ἐπιλογισμὸς τῆς σκέψεως ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Αὐτὸ τὸ ἀπριοριστικὸ ρεῦμα ἐνέπνευσε πράγματι, ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἐργασιῶν τῆς γερμανικῆς Νοολογικῆς Ψυχολογίας (Denkpsychologie) καὶ κατὰ συνέπειαν εὐρίσκειται στὴν πηρὴ πολυαριθμῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς σκέψεως, διὰ τοῦ μέσου τῶν γνωστῶν μεθόδων προκαλουμένης ἐνδοσκοπήσεως, οἱ ὁποῖες, ἀπὸ τοῦ 1900 - 1905 μέχρι σήμερα, ἔχουν ὑποστῆ διαφοροποίησις. Αὐτὸ δὲν θὰ πῆ φυσικὰ ὅτι κάθε χρῆσις αὐτῶν τῶν μεθόδων ἐξερευνησεως ὁδηγεῖ σὲ τούτῃ τὴν ἐξήγησις περὶ νοημοσύνης : τὸ ἔργο τοῦ Binet μαρτυρεῖ τὸ ἀντίθετο. Ἄλλὰ στὸν K. Bühler, τὸν Selz καὶ πολλοὺς ἄλλους, ἡ νοημοσύνη κατέληξε νὰ καταστῆ « ὁ καθρέπτης τῆς λογικῆς », ἡ ὁποία λογικὴ ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν ἐσω χωρὶς δυνατὴ αἰτιώδη ἐξήγησις.

Τρίτον (I₃) στὶς ἀπόψεις τῆς ἀναδύσεως καὶ τῆς φαινομενολογίας (μὲ ἀποτελεσματικὴν ἱστορικὴν ἐπίδραση τῆς φαινομενολογίας) ἀντιστοιχεῖ μιὰ πρόσφατος θεωρία περὶ νοημοσύνης, ἡ ὁποία ἀνενέωσε τὰ προβλήματα κατὰ τρόπον πολὺ ὑποβλητικόν : εἶναι ἡ θεωρία τῆς Μορφῆς (Gestalt). Προερχομένη ἀπὸ πειραματικὰς ἐρευνες ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως, ἡ ἔννοια « μορφῆς τοῦ ὅλου » συνίσταται στὸ νὰ παραδέχεται κανεὶς ὅτι μιὰ ὁλότητα εἶναι ἀναλλοίωτη στὰ στοιχεῖα ποὺ τὴν συνθέτουν, ἐπειδὴ διέπεται ἀπὸ ἰδίους νόμους ὀργανώσεως, ἢ ἰσορροπίας. Ἀφοῦ, λοιπόν, ἀνέλυσε αὐτοὺς τοὺς νόμους δομῆσεως στὴν ἀντιληπτικὴ περιοχὴ καὶ τοὺς ξαναβρῆκε στὰ πεδία τῆς κινητικότητος, τῆς μνήμης κλπ., ἡ θεωρία τῆς Μορφῆς ἐφαρμόσθη σ' αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴ νοημοσύνη, τόσον ὑπὸ τις ἐπιλογιστικὰς τῆς ἀπόψεως (λογικὴ σκέψις) ὅσο καὶ ὑπὸ τις αἰσθητικο - κινητικὰς (νοημοσύνη τοῦ ζώου καὶ παιδιοῦ πρὸ τοῦ λεκτικοῦ). Ἔτσι ὁ Köhler ἐπ' εὐκαιρία τῶν Χιμπατζήδων, ὁ Wertheimer ἐπ' εὐκαιρία τοῦ συλλογισμοῦ, κλπ., ἔχουν μιλήσει περὶ « ἀμέσων ἀναδομήσεων », ζητώντας νὰ ἐξηγήσουν τὴν πράξιν κατανόησεως διὰ τῆς « καλῆς μορφῆς » δομῶν καλῶς ὀργανωμένων, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι οὔτε ἐνδογενεῖς οὔτε ἐξωγενεῖς, ἀλλ' ἀγκαλιάζουν τὸ ὑποκείμενον καὶ τ' ἀντικείμενον σ' ἓνα καθολικὸ κύκλωμα. Ἐπὶ πλέον, αὐτὲς οἱ « Μορφές », οἱ ὁποῖες εἶναι κοινὲς στὴν ἀντιληψιν, στὴν κινητικότητα καὶ στὴ νοημοσύνη, δὲν ἐξελίσσονται, ἀλλὰ παρουσιάζουν μορφὰς ἰσορροπίας, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν

(ὡς πρὸς αὐτό, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ ὅλα τὰ ἐνδιάμεσα μεταξὺ τῆς a priori θεωρίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς Μορφῆς, ἂν καὶ τούτῃ ἐδῶ τοποθετῆται συνήθως μέσα στὴν προοπτικὴ ἐνὸς φυσικοῦ, ἢ φυσιολογικοῦ ρεαλισμοῦ τῶν ἁδομῶν).

Αὐτὲς εἶναι οἱ τρεῖς κεφαλαϊκῶδεις μὴ γενετικὲς θεωρίαι περὶ νοημοσύνης. Διαπιστώνει κανεὶς ὅτι ἡ πρώτη ἀνάγει τὴν γνωστικὴν προσαρμογὴν σ' ἓνα καθαρὸν συμμορφισμόν, ἐπειδὴ ἡ σκέψις δὲν εἶναι, γι' αὐτὴν, παρά ὁ καθρέπτης ἐντελῶς ἐτοιμῶν αἰδεῶν », ὅτι ἡ δευτέρα τὴν ἀνάγει σὲ μιὰ καθαρὴν ἀφομοίωσιν, ἐπειδὴ οἱ διανοητικὲς δομὲς θεωροῦνται, ἀπ' αὐτὴν, ὡς ἀποκλειστικὰ ἐνδογενεῖς, καὶ ὅτι ἡ τρίτη συγχέει ἀφομοίωσιν καὶ συμμορφισμόν σ' ἓνα ἐνιαῖον ὅλον, ἐπειδὴ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς Gestalt, μόνον τὸ κύκλωμα ὑφίσταται, τὸ ὁποῖο συνδέει τ' ἀντικείμενα μὲ τὸ ὑποκείμενον, χωρὶς δραστηριότητα τοῦ ὑποκειμένου, οὔτε μεμονωμένη ὑπαρξὴ τῶν ἀντικειμένων.

Ὡς πρὸς τὶς γενετικὲς ἐρμηνεῖς, ξαναβρίσκει κανεὶς τὶς ἐρμηνεῖς, ποὺ ἐξηγοῦν τὴν νοημοσύνην, μόνον διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος (συνειρμικὸς ἐμπειρισμὸς ἀντιστοιχῶν στὸν λαμαρκισμόν), διὰ τῆς δραστηριότητος τοῦ ὑποκειμένου (θεωρία τοῦ ψηλαφήματος ἀντιστοιχοῦσα, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀτομικῶν προσαρμογῶν, πρὸς τὸν μεταβολισμόν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν κληρονομικῶν παραλλαγῶν), καὶ διὰ τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ἀντικειμένων (θεωρία τῶν ἀντιστρεψίμων, ἐσωτερικευομένων καὶ συγχροτουμένων σὲ σύνολα πράξεων τῆς σκέψεως).

Ὁ ἐμπειρισμὸς (II₁) ὑπὸ τὴν καθαρὴν συνειρμικὴν τοῦ μορφῆ δὲν ὑποστηρίζεται πιά καθόλου, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὸς συγγραφεῖς τάσεως προπαντὸς φυσιολογικῆς, οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν τὴν νοημοσύνην σ' ἓνα ἔργο « ἐξηρητημένων » διαγωγῶν. Ἄλλ' ὑπὸ περισσότερο εὐλύγιστες μορφὲς ξαναβρίσκει κανεὶς τὸν ἐμπειρισμὸν μέσα στὶς ἐρμηνεῖς τοῦ Rignano, ὁ ὁποῖος ἀνάγει τὸν συλλογισμόν στὴν πνευματικὴν ἐμπειρία, καὶ προπαντὸς μέσα στὴν ἐνδιαφέρουσα θεωρία τοῦ Spearman, ἡ ὁποία εἶναι συγχρόνως στατιστικὴ (ἀνάλυσις τῶν παραγόντων τῆς νοημοσύνης) καὶ περιγραφικὴ : ἀπὸ τούτης τῆς δευτέρας ἀπόψεως ὁ Spearman ἀνάγει τὶς ἀντιστρέψιμες πράξεις τῆς σκέψεως στὴν « σύλληψιν τῆς ἐμπειρίας » καὶ στὸ « ἄμεσο συμπέρασμα » τῶν σχέσεων καὶ τῶν « συσχετικῶν », δηλαδὴ σὲ μιὰ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σύνθετην, ἀνάγνωσιν τῶν δοθεισῶν μέσα στὸ πραγματικὸν σχέσεων. Συνεπῶς, αὐτὲς οἱ σχέσεις δὲν οἰκοδομοῦνται ἀλλ' ἀνακαλύπτονται δ' ἀπλοῦ συμμορφισμοῦ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἔννοια τῶν δοκιμῶν καὶ τῶν σφαλμάτων (II₂) ἔδωκε τόπος σὲ πολλὰς ἐρμηνεῖς περὶ τῆς ἐκμαθήσεως καὶ περὶ αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς νοημοσύνης. Ἡ ἀπὸ τὸν Claparède ἐξεργασθεῖσα θεωρία περὶ ψηλαφήματος ἀποτελεῖ, ὡς πρὸς αὐτό, τὴν πιὸ προωθημένην ἀνακάλυψιν : ἡ διανοητικὴ προσαρμογὴ συνίσταται σὲ δοκιμὰς ἢ ὑποθέσεις, ὀφειλόμενες στὴν δραστηριότητα τοῦ ὑποκει-

μένου και στην έκλογή των, ή οποία πραγματοποιεΐται μεταγενέστερα υπό την πίεση τής έμπειρίας (έπιτυχίες ή άποτυχίες). Αύτος ο έμπειρικός έλεγχος, ο όποιος εκλέγει στην άρχή τις δοκιμές του υποκειμένου, έσωτερικεύεται έν συνεχεία υπό τή μορφή προλήψεων όφειλομένων στην συνείδηση τών σχέσεων, όπως επίσης και τó κινητικό ψηλάφημα έπεκτείνεται σε παραστατικό ψηλάφημα, ή φαντασία τών υποθέσεων.

Έν τέλει, τονίζοντας τις άλληλεπιδράσεις του όργανισμού και του περιβάλλοντος οδηγούμεθα στην περί τής νοημοσύνης θεωρία τών αντίστρεψίμων και έσωτερικευμένων πράξεων τής σκέψεως (II₂). Κατ' αύτην τήν άποψη, οι διανοητικές αντίστρέψιμες πράξεις τών όποιών ή άνωτέρα μορφή είναι λογική και μαθηματική, συνιστούν πραγματικές δράσεις, υπό τήν διπλήν άποψη μιās παραγωγής, χαρακτηριστικού γνωρίσματος του υποκειμένου, και μιās δυνατής έμπειρίας επί τής πραγματικότητας. Τό πρόβλημα είναι τότε να καταλάβη κανείς πώς εξεργάζονται οι αντίστρέψιμες πράξεις τής σκέψεως μετά τήν ύλικήν δράση, και από ποιους νόμους ίσορροπίας κατευθύνεται ή εξέλιξή των : έτσι, οι αντίστρέψιμες πράξεις τής σκέψεως κατανοοϋνται σαν να συγκροτοϋνται άπαραιτήτως σε συστήματα του όλου, συγκριτέα προς τις « μορφές » τής θεωρίας τής Gestalt, τά όποια, μακριά από τού να είναι στατικά και δοσμένα από τήν άρχή, είναι κινητά, αντίστρέψιμα και δέν ξανακλείνονται στον έαυτό τους παρά στο τέρμα τής συγχρόνως άτομικής και κοινωνικής λειτουργίας, πού τά χαρακτηρίζει ¹.

Αύτη ή έκτη άποψη είν' εκείνη πού έμεΐς θ' αναπτύξωμε. Ός προς τις θεωρίες του ψηλαφήματος και τών έμπειριστικών αντίλήψεων, θά τις συζητήσωμε προπαντός επ' εύκαιρία τής αίσθητικο - κινητικής νοημοσύνης και τών σχέσεων της με τόν έθισμό (κεφ. IV). Η θεωρία τής Μορφής άπαιτεΐ ειδική συζήτηση, τήν όποια θά συγκεντρώσωμε επί του οϋσιώδους προβλήματος τών σχέσεων μεταξύ τής αντίλήψεως και τής νοημοσύνης (κεφ. III). Όσον άφορά, έν τέλει, τις δύο θεωρίες περί μιās νοημοσύνης προ - προσαρμοσμένης στα λογικά όντα και αύτο - ύφισταμένης, ή περί μιās σκέψεως πού άντανakλά μίαν αργίογί λογική, θά τις ξαναβρούμε στην άρχή του έπομένου κεφαλαίου. Και οι δύο αυτές θεωρίες έγείρουν, πράγματι, αύτό πού θά μπορούσε κανείς να όνομάση τó « προέχον ζήτημα » τής ψυχολογικής μελέτης του νοϋ : μπορεί κανείς να έλπίζη σε μίαν εξήγηση κυρίως είπειν περί νοημοσύνης, ή αύτη έδω άποτελεΐ ένα αναλλοίωτο πρωταρχικόν γεγονός, ως καθρέπτης μιās, προηγουμένης από κάθε έμπειρία, πραγματικότητας, και ή όποια θά ήταν ή λογική;

1. Ός προς τούτο τó ζήτημα άς σημειώσωμε ότι, έν και ή κοινωνική φύση τών αντίστρεψίμων πράξεων τής σκέψεως δέν άποτελεΐ παρά ένα όλον με τήν πραγματικής δράσεως ιδιότητά των και με τήν βαθμιαία συναγωγή των, έν τούτοις, για τή σαφήνεια τής έκθέσεως, θ' αναβάλωμε τήν συζήτηση, περί κοινωνικών παραγόντων τής σκέψεως, ως τó κεφάλαιον VI.